

POLÁNYI MIHÁLY IFJÚKORI ÍRÁSAI ELÉ

GECSEI KOLOS

gecsei@enternet.hu

ABSTRACT

A notebook dating from 1907 among the papers of Michael Polanyi's (Joseph Regenstein Library, Department of Special Collections of the University, German scientific manuscripts, Box 43, Folder 4) contains some - so far unpublished - writings by Michael Polanyi. These demonstrate his wide-ranging interests, his scientific and intellectual excursions. There are German and Hungarian lectures, writings, sketches, notes, poems in the notebook. Below we publish the Hungarian texts. Two of these are lectures given at the discussion group of the Trefort Street 'Minta' High School, the other two are his reflections written on his readings, especially on *The Principles of Psychology*, written by William James.

A chicagói egyetemen őrzött Polányi hagyatékban, a német tudományos kéziratok között (Box 43, Folder 4) található az a jegyzetfüzet, amely több, eddig nem publikált, a fiatal Polányi Mihály sokoldalú érdeklődését, tudományos és szellemi útkeresését demonstráló írást tartalmaz. A címlapon az 1907. X. 11. felirat áll. A füzetben, melynek egyik (rektó) oldalára írta Polányi tanulmányainak, jegyzeteinek főszövegét, az ellentétes oldalra pedig a főszöveghez kapcsolódó beszúráásokat és megjegyzéseket, német és magyar nyelvű előadások, fogalmazványok, vázlatok, feljegyzések, versek szerepelnek. Az első bejegyzés 1907. október 11-én, az utolsó 1909. március 11-én keletkezett.

A német nyelvű szövegek javarészt kémiai tárgyúak, közöttük található például Polányi első tudományos tanulmánykísérlete, a *Die spezifische Wärme der Gase* is. Jelen kiadványunkban a jegyzetfüzet magyar nyelvű szövegeit tesszük közzé. Ezek közül kettő – *A filozófiai gondolkodás kezdetei a görögöknél és az ó-ión filozófia* valamint az *Ady Endre versei* – a Trefort utcai Minta Gimnázium önképzőkörében elhangzott előadásainak szövege, kettő pedig – *A „Fringe” és a Jegyzetek* – olvasmányaihoz, elsősorban William James *The Principles of Psychology* című művéhez kapcsolódó reflexióit tartalmazza.

Jegyzetfüzetről lévén szó a benne található erősen javított, kézzel írt szövegek egyike sem tekinthető véglegesnek. Előkészítésükkor próbáltunk megfelelni a filológiai pontosság és az érthetőség kettős, gyakran egymást kizáró követelményének. Ezért a nyilvánvaló és értelemzavaró helyesírási és központozási hibákat külön jelzés nélkül javítottuk. Esztétikai értéke miatt meghagytuk néhány szóalak ma már archaikusnak tűnő írásmódját. Kapcsos zárójelben, lábjegyzetben korrigáltuk az elsősorban helytelen egyeztetésből fakadó értelemzavaró stilisztikai hibákat. Szintén kapcsos zárójelben oldottuk fel az Adyról szóló előadás versidézeteinek forrását is.

A FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS KEZDETEI A GÖRÖGÖKNÉL ÉS AZ Ó-ÍÓN FILOZÓFIA¹

A filozófiai gondolkodás kezdetei minden népnél hasonlóak. Csíráit a legegységibb vallásos képzetekben találjuk meg először, a gondolkodás ezután rendszeresebbé válik a mythologiai épület kifejlődésében, és az itt kifejlődött képzetek jutnak aztán érvényre a tudományos alapon nyugvó filozófiában. Az úgynevezett „történelem előtti” korszakban az emberről, állatról és természetről alkotott alapképzetek mindenütt ugyanazok. E képzetek alapjául különösen egy jelenség szolgált: *az álom*, jobban mondva, az alvás és az álom. Az alvó ember felébred azon tudattal, hogy más vidéken sétált, barátaival találkozott, beszélt velök, stb. De a kunyhó ajtaja tárva van, barátai minderről nem tudnak semmit, a vidék melyen járt meg oly messze van, hogy oda az álom rövid ideje alatt el sem juthatott. De ő mégis ott volt, mert hiszen látta mindezt, tudja biztosan – másrészt ott látták feküdni ágyán. Ott is volt tehát, nem is. Részben ott járt, részben nem. – Ugrás nélkül ott vagyunk, hogy *egy része ott volt, más része nem*. Ott járt egy könnyebb, mozgékonyabb, láthatatlan, de mégis értelmes része: mert hisz a kulcslyukon kellett kibújnia, messzire is kellett járnia, meg aztán a barátai nem látták, mikor körülöttük forgolódott.

De még valamit látott. Mióta elnyomta az álom, nem mozdult el helyéből. Társai látták, hogy úgy feküdt ott, mint a halott, mozdulatlanul. Ez a része tehát, amely alvás közben elhagyta, *mozgatója* is. Csak mikor ismét visszatért, mikor felébredt, tudott ismét feltápáskodni ágyáról. Ha túl sokáig elmarad ez a része, bizony sohasem kel fel, teste ott rothad el fektében: meghalt. Ez az elmaradozó része az embernek, melyet halála után a tűz lángja végképp elválaszt a hamvaitól, valósággal *anyagi része* volt a testnek. *Finom, könnyen mozgó és értelmes képmását alkotta, mely az ember célszerű mozgásait okozta, amíg a test többi részeivel egyesülve volt.*

Hogy az állatok hasonlóan célszerű életének ugyanilyen szervet helyezett alapjául a „vad filozófus”, az csak természetes, annál is inkább, mert mint műveletlenebb emberek ma is, hajlandóbb volt nálunknál az állatok cselekedeteinek meggondolásokat helyezni alapjául. Ugyanez áll a többi, őket érdeklő természeti jelenségről. Minthogy a nap azért világít, hogy az ember lássék, melegedjék, szóval hogy megélhessen, akkor miért sötétül el hirtelen? A vad azért van az erdőben, hogy az ember vadászhassék reá, de akkor miért fogy el hirtelen? Számtalan, látszólag *számára* berendezett dolgot látott maga körül, mely veszélyesen változott, majd javára, majd kárára. Látta, hogy a dolog reá céloz, mert hisz, ha az *ő javára* van mindez berendezve, akkor az *ő kárára* változik az meg. Az előbbi feltételezés egy *való ténynek* természetszerű és helyes megismerésén alapult: *ő és a természet harmonizáltak.*

¹ A szöveg két részből áll. Az első rész után olvasható a keletkezési körülményekre vonatkozó utalás: „Szabad előadás, megtartatott 07. X. 26. az önképzőkörben.” A második, rövid részt Polányi folytatásként jelölte meg, de tartalmilag nem más, mint az előadás gondolatmenetének összefoglalása. (szerk.)

Ha a harmóniát nem akarta véletlenszerűnek felfogni, ami minden kutatás megtagadása lett volna, akkor a célszerű berendezést csakis célszerűen működő erő hatásaképpen foghatta fel. Célszerűen működő erőt ismét helyes tapasztalat útján csakis a lélekkel ellátott, a fenti álmodó és meghaló testekben tételezett fel, minek szigorú következménye, hogy a természet testeinek is ilyennek kell lenniök. Ha az események kárára változnak, úgy az pedig ismét csak ezen lélekkel ellátott testeknek műve lehetett. – Mindez nem a kósza általánosításoknak és egy alaptalan antropocentrizmusnak szövedéke, hanem helyes és fontos *megismeréseken* alapuló, teljes joggal tudományosnak nevezhető következtetés. Így nyertek lelket tehát az egyes természeti értékek: a nap, a folyók, a föld, a fák.

Hogy a vallásos képzetek kialakulására még több fontos érzelmi ok is közrehatott, az természetes, de ezen tényezők hatása leginkább az istenségnek az emberhez való *érzelmi* viszonyában nyilatkozik meg, s minket most, a vallásos gondolkodás *theoretikus* építményének kutatásában kevésbé érdekelnek.

Az emberi cselekedetekhez való viszonyukban különben, mely viszony a mythologiai épület további kiépítésére fontossággal bír, az isteni cselekedetek *motivumainak* kutatásában fogjuk közelebről meglátni.

Mivel e motivumokat pedig minden nép csak a saját cselekedeteiéhez hasonló motivációban kereshette és kereste, tehát világos, hogy ez az a pont, ahol ezen motivumok, jobban mondva ezen népjellemek szerint a mythologia kiépítése fontos vonásokban is eltérni kezdenek.

E motiváció egyik fő része, amint már jeleztük, az *emberi történelemből* merítettik, a másik az *istenek közötti eseményekből* kerül ki.

Hogy az ember, az isteni játék tárgya, az istenséget terveiben, reá irányuló intézkedéseiben irányíthassa, javára befolyásolhassa, az egyrészt az *emberre célszerű*, másrészt az istenek emberi voltából önként következő volt. E befolyásolás, mint tudjuk, istentisztelet, könyörgés, de legfőképp *ajándék* formájában történt; természetes, hogy ez az isteni jóakaratot a legtöbbet kínáló kezébe adta, és mindenesetre az uralkodó gazdag osztály számára monopolizálta azt. A másik csoportja a motivumoknak, mint az embernél, úgy itt is a társadalmi motivumokból kerül ki. A tulajdonképpeni mythologia itt kezdődik. Egy ideig még a természet jelenségeivel párhuzamosan, ezeket magyarázva, a régi nyomon haladt. Sokféle ilyen mythost ismerünk a görögöknél: az egymást üldöző nap és hold, Helios és Diana, Ceres elrablása, és sok hasonló, úgynevezett *megszemélyesített természeti tünemény*.

De amint e megszemélyesítés mindig tovább folyt, amint a tulajdonságok felhalmozódtak, melyeket² egy-egy ilyen genius cselekedeteiben megnyilatkoztak, e tulajdonságok állandósulni kezdtek, és sokoldalú, élesen rajzolt egyéniségek kezdtek kialakulni. – Halhatatlanok és felette hatalmasak már örök kormányzásukból kifolyólag voltak.

² [melyek]

Két problémára kellett ezen isteni társadalom kialakításánál ügyelni. Az elsőt már érintettük: ez az etikai probléma, az emberi cselekedetekhez, jóhoz és kárhoz való viszonya az istenségnek. Hiszen a kiindulópont is ez volt. Az istenek tehát az emberek által áldozat útján befolyásolhatók, de sokszor ellentétesen intézik az ember sorsát. Az istenmonopolizációnak pedig egyik folyománya, hogy inkább egyes egyének iránt érdeklődnek, mintsem az igazság keresztülvitelét célozzák. Az isteni igazságszolgáltatás tehát egyrészt a vagyonos osztálynak érdekeit védi, utóbbi vonásában pedig egyenesen az individualizmus anarchikus állapotjának tükörképét adja. A korai görög etikai gondolkodás ezen vonására még lesz alkalmunk különben a filozófiai gondolkodás fejlődésén belül is utalni. – Zeus a főisten, a „törvények őre”, csak inkább ezen anarchia pusztító hatását igyekszik enyhíteni, néha maga is a küzdők soraiban látható ugyan, de azért ha a rendetlenség túl nagyra nő, összeszedi hatalmát, és erőszakkal is békére kényszeríti a háborgó istenségeket. Az etikai probléma megoldásának utolsó menhelyeképpen végre a *fátum* mindenható hatalma van beiktatva, amely egy esetleges theodicea kérdését, amely³ az isteni célok e könnyen kifürkészhető volta közvetlenül előtérbe állít, feltétlen és kényszerítő hatalmával eleve elintézi.

A másik kérdés a *kozmológiai kérdés*, a világ keletkezésére vonatkozó kérdés. A természet tárgyai eleinte azonban, amint láttuk, az istenekkel *azonosak* voltak, mivel pedig az isteneket más okokból, amint láttuk, az emberekkel mindenképpen hasonlatosaknak *kell*ett feltételezniök, tehát keletkezésük is csak *genealogia* kérdése lehetett. E genealogiában, mint az emberiben is, természetesen az örök helyet a legtiszteltebb tagok foglalták el. Mivel pedig ezek természetesen a legterjedelmesebb, a legfontosabb természeti tárgyakat képviselték, mint a földet, az eget, a tengert, a folyókat stb., tehát ez a rangsor, amely az istenek nagysága (fontossága) szerint lefelé haladt, egyszersmind a természetbeli *kicsinyt ismét a nagyobból vezette le*. A genetikai fokozódás e nemének hatása, mint látni fogjuk, már a filozófia korai, de még inkább a későbbi fejlődésére nagy hatással volt. Már ilyen filozófiai, különösebben etikai jelentősége van pl. Hesiodosznál e genealogiának, mikor a Viszályból származtatja a „hazug beszédek”, és olyan megszemélyesítéseket teremt, mint a „nyomorúságos Aggkor”, és a „Csalás”. Világos, hogy itt a genealogiai fokozatosság a fogalmak graduációjához vezet át.

A leszámaztatás *módján* kívül a genealogia *kiindulópontja* is nagy fontossággal bír a későbbi filozófiai gondolkodás kifejlődésére. A kérdésre, honnét lett az első isten, Gaia, az első test, a föld, a gondolkodási mód továbbfolytatásával csak azt felelhette: abból, ami körülvette, ami most is körülveszi, a – semmiből, vagy ami egyre megy, a mindenségből, a térből, vagy jobban mondva mindezen fogalmak egy zavaros conglomeratumából, mely inkább érzésekből, mint formulákból adódik ki. Sötét volt, az bizonyos, mert a fény csak jóval későbbi termék. Képzeljük el tehát azt a pásztort, vagy utast, amikor fáradtan lepihen az anyaföldre, az ég

³ [amit]

felé tekint, s képzeletét a dolgok kezdetén jártatja, a puszta föld és az ég voltak a teremtmő pár – az ég a föld szülötte, ez tehát nem volt, keresztülszakítja tehát az égboltot vándor képzeletével, s ím a sötét, a kifürkészhetetlen mélységbe tekint, nem tudta véges, végtelen, csak tudta mély, borzasztó mély, és sötét a mindenség. De ím, a föld lapja, melyen nyugszik, ez sem örök, – honnan jön tehát? Széthasítja maga alatt a földet, összemorzsolja képzeletével, és alatta is megcsapja a sötétség, az ismeretlen borzalmú mélység, az alatta tátongó szakadék szele. Mindenünnen körül van véve ettől a rémes ismeretlen éjtől, s a szíve összeszorul gondolatára. Ez a tátongás, ez az üres rém, ez a *Chaos*, belőle lett a föld, melynek szüleménye a világnak minden istene, a föld és ég minden zuga. A chaos fogalma, mint a természet tárgyai genealogiájának kiindulópontja, fontos szerepet fog játszani a filozófiai gondolkodás kialakulásában, amiért is keletkezésének módjára és fogalmának lényegére még szükség lesz visszatérnünk.

A mythologia fejlettségének körülbelül a fentiekben megadott fokát kell feltételeznünk a filozófiai gondolkodás megindulásához. Az ezutáni fejlődése különben is már csak az elvilágiasodásnak még nagyobb fokát hozta létre, és a művészi értéknek még hatalmasabb túlsúlyra jutását, mikor is az újabb alakulásokban az istenek inkább mint rendkívül alkalmas művészeti témák, afféle költői alakok szerepelnek.

A továbbiakban még vissza kell térnünk azon okokra, melyek a görög mythologia fejlődésére és később hasonlóképpen a filozófia fejlődésére hatással voltak. A mythologiai ősképzetek magukban véve logikailag elég stabilisak voltak, azt egyrészt a fentebbiekben láttuk, másrészt tapasztalatból is igazolhatjuk, mert számos ma is vad népnél a fejlődés ezen stádiumán túl sohasem jutottak. Kétségtelen, hogy a görögökbe az indogermán *faji* intelligencia és képzelet már letelepedésükkor bele volt oltva, a fejlesztő hatásoknak óriás ereje azt hiszem, leginkább ezen letelepedésük után érte őket.

Ha áll a Darwin-féle természetes kiválasztási elmélet, akkor e kiválasztásra Görögország földrajzi és társadalmi alakulásai ideálisak voltak. A természetes kiválasztás elméletének lényege – a Darwin-félének, úgy értem – az, hogy a valamely oknál (spontán variációnál) fogva életképebb egyén inkább jut szaporodásra, és ennek következtében fajának fenntartására, mint a kevésbé jól felszerelt.

Világos, hogy ezen kiválasztási folyamat hatékonysága két tényezőtől függ: az egyének különféleségétől, és az ebben rejlő potencialitások erélyes kihasználásától.

Vegyük először az elsőt. Görögországban, hol minden város hegyen, lapályon, erdő és tenger mellett épült, először is gondoskodva volt arról, hogy a sokféle foglalkozásokban, melyet minden város lakossága, sőt úgyszólván annak minden lakosa űzött, semmiféle tulajdonság, mely csak bármiképp hasznos volt, használat híján elveszzen. Sokoldalúan edzett nép volt.

E nép szűken termő földje azonban nem bírta eltartani annak növekedő számát. Az egyes városokban összeálltak vállalkozó csapatok, hajóra szálltak, s kiköltöztek, új partokat szálltak meg, s mind merészebb kolóniáikat óriás területen szétszórták.

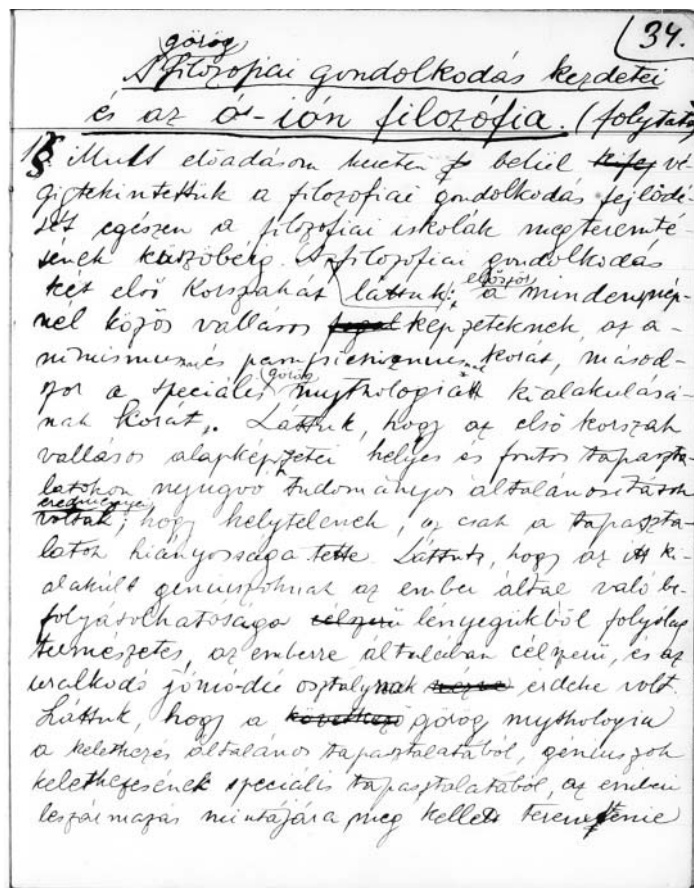
ott is emelkedett fel először szédületes gyorsasággal e veszélyek viharában az ión kultúra és ért fejlődése korai véget, mikor e veszélyek végre is megdöntötték. – De hatalmas volt a selectionális folyamat a városokon belül is. A görög nép itt még inkább túlnyomó kereskedői foglalkozása, mely mindig az egyén személyes tulajdonságainak, bátorságának, eszességének, sokoldalúságának biztosította a sikert, volt állandóan ható tere. De kifelé is szükség volt sokoldalú egyénekre. Már a telepítés vezetése, az alkalmas hely kiválasztása, a város megalapítása, mind óriás szervező erőt, nagy előrelátást és bátorságot követeltek meg a vezérektől, hát még a külelenség ellen való védekezés, a körülakó népekkel való érintkezés, mely többnyire egy vezér vezetése alatt álló vállalkozó csapatok útján történt, a gyakori rablóhadjáratok szárazon és vízen páros viaskodásból áll, és egyes körök pusztításaiból. Még a harcmódban is az egyén emelkedik ki.

Mind eme tényezők, keveredés, kereskedelem, háború, a kis-ázsiai partok telepeseit érték leghatalmasabban. A kiválasztási folyamat megindult, szédítő gyorsasággal, mert minden tényező teljes intenzitásával hatott, s megteremtette az ión kultúrát, az életrealitás városait, és az egyéniségek sokoldalú óriásait.

Csak még egy pillanatra tekintsünk vissza, míg az imént ábrázolt világ képe még élénken áll előttünk, arra, amit az istenvilág anarchiájáról, a kiváltságos egyének istenmonopolizációjáról és individualizmusáról mondtunk. Ez az istenvilág a jómódú érdemarisztokráciának volt vallásos képze, azé, akinek a homéroszi énekek szóltak; az Odysseusok és Achilleusok istenei voltak. De ezt az etikai és sociológiai individualizmust még a filozófiai gondolatok fejlődésében is meg fogjuk találni, s ekkor majd bővebben is lesz alkalmunk tárgyalni. Egyelőre csak az érdekel, hogy a görög elme élességét, élénkségét és erejét egy faji és társadalmi kiválasztás vezette be, mely különös élénk lévén az ión partokon, itt vetette meg a filozófiai gondolkodás első alapjait.

A GÖRÖG FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS KEZDETEI ÉS AZ Ó-IÓN FILOZÓFIA (folytatás)

Múlt előadásom keretein belül végigtekintettük a filozófiai gondolkodás fejlődését egészen a filozófiai iskolák megteremtésének küszöbéig. Először a filozófiai gondolkodás két első korszakát láttuk: a minden népnél közös vallásos képzeteknek, az animismusnak és panpsichizmusnak korát, másodszer a speciális görög mythologia kialakulásának korát. Láttuk, hogy az első korszak vallásos alapképzetei helyes és fontos tapasztalatokon nyugvó tudományos általánosítások eredményei; hogy helytelenek, az⁴ csak a tapasztalatok hiányossága tette. Láttuk, hogy az itt kialakult génuszoknak az ember által való befolyásolhatósága lényegükből folyólag természetes, az emberre általában célszerű, és az uralkodó jómódú osztálynak érdeke volt. Láttuk, hogy a görög mythologia⁵ a keletkezés általános tapasztalatából, génuszok keletkezésének speciális tapasztalatából, az emberi leszármazás mintájára

⁴ [azt]

⁵ [mythológiának]

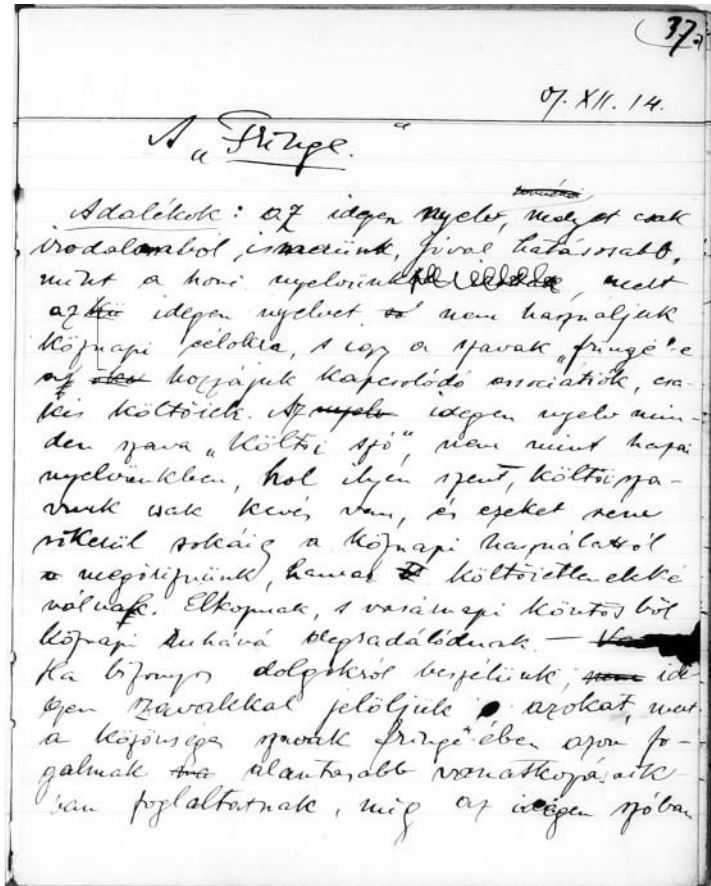

meg kellett teremtenie az istenek leszámazásának, és ezzel párhuzamosan a természeti tárgyak keletkeztetésének azon módját, mely a nagyobbat a kisebből vezeti le⁶, és amelyről láttuk, hogy az erkölcsi fogalmak későbbi megszemélyesítése révén az erkölcsi fogalmak fokozatába vezet át. Láttuk, hogy mint vezet a leszámaztatás ezen módja természetes kiindulópontjához, a Chaoshoz, melynek formulákban ki nem fejezhető fogalma leginkább abból az érzésből adódik ki, melyet a világunkat körülvevő ismeretlen mélységű tátongó „fühlbare Finsternis” gondolata ébreszt bennünk. Másrészt ethikai szempontból tapasztaltuk az istenmonopolizációt az egyén részéről, és az individualizmus anarchiáját az isteni társadalomban.

A görög gondolkodásnak a mythológiában, és különösen a filozófiában megnyilatkozó gyors fejlődését igyekeztünk részben megmagyarázni egy kiválasztási folyamat által, melyben az ellenséges viszonyok, különösen a barbárokkal való háború a kolóniák és lakosságuk sokféleségéből kiválasztotta. Megfigyeltük, hogy e kiválasztó folyamatnak a kis-ázsiai partokon kellett legerősebbnek lennie, és hogy ennek következtében itt alakult ki az első filozófiai iskola, az ó-ión filozófia. – Másrészt párhuzamba állítottuk a társadalmi individualizmust, mely e gyors keveredési és kiválasztási folyamatok közepette e kolóniákban kétségkívül uralkodott, az istenvilágnak ethikai anarchiájával, és jeleztük, hogy hasonló ethikai individualizmust még ezen társadalmi állapot a filozófiában is fog teremteni.

⁶ Nyilvánvalóan elírás, mert az előadás kozmológiai részében éppen arról van szó, hogy a nagyobból származtatták a kisebbet. (szerk.)

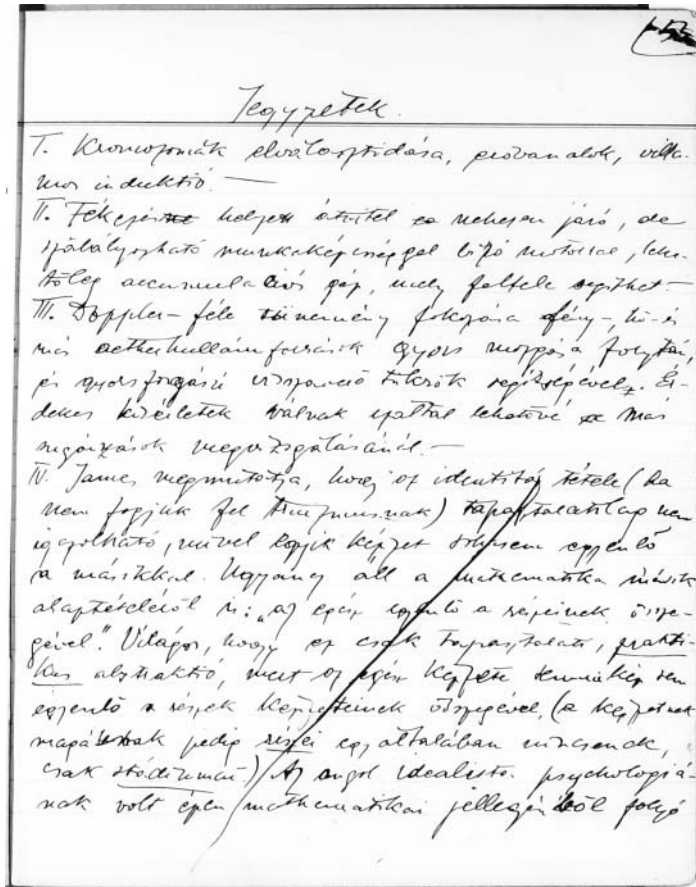

az öt felépítő szavak adják ki a fringe-ét, csak a használat adja meg az új mellékízt, az új szólam új fringe-ét. Az idegen nyelvben minden szólam minden hasonlat új, nincs egy összetartozási fringe-be, egy sablonossági szószba egybeolvasztva, erős még a szerkezeti elem, az egyes szavak plasztikusan csoportosulnak egymás mellett, az egész eredeti hatásával bír ránk. A nyelv elhalványult metaphorákból épül fel, mondja Jean Paul. Igen, a metaphora elhalványul, ha a használati mellékíz bőrtokjába vonjuk, de az idegen nyelvben ez nincs, elevenen épül fel előttünk újra minden hasonlat, és ezer élvezetet nyújt számunkra, melyet saját nyelvünkben meg nem találunk. – Ugyanez áll az egyes szavak felépítéséről is természetesen. A közhasználat szürke utazóruhája helyett, itt is a nyelvalkotás színes pompája tárul elibénk. Ha ez a, hogy úgy mondjam, dramaturgusabb értelme a szónak nem is mindig a „helyes” értelme a szónak, amely kétségtelenül a használati értelem, mégis ez lesz a megkapóbb. Úgy viszonylanak egymáshoz, mint a XV. sz. márvány és kőrenaissance-a a városi renaissance palotához. Az egyik szerkezeti elemeinek nagyszerűsége és plaszticitása által nyer monumentalitást, a másik utcaportól szürke malterével csak azzal dicsekedhetik, hogy bizony jóval lakhatóbb. – Hazai

nyelvünkben, tudjuk, a költők éppen azon gyorsaság miatt, mellyel a nyelv a költői szavakat közhasználatába asszimilálja, folytonos nyelvalkotó processzus megy végbe a költészetben, folytonosan teremtenek költőink új szavakat költői használatra. Ismerjük azonban ezen szóalkotás fonák oldalát: nagyon jól ismerjük mi magyarok az ilyen új szavak enyvzagát. – A stílusban finomság az ilyen szólásmódnak érdekességét adni azáltal, hogy valamiképp szétválasztjuk a tagokat, és így a szerkezeti elemek ismét előtérbe jutnak. – A hazai nyelv kifejezéstelensége teszi azt oly kellemes pihenéssé, ha külföldi tartózkodásunk folyamán magyar szóval van alkalmunk élni. –

JEGYZETEK

I. Kromoszómák elválasztódása, erővonalak, villamos indukció. —

II. Fékezés helyett átvitel nehezen jár, de szabályozható munkaképességgel bíró motorral, lehetőleg accumulatív gép, mely felfele segíthet. —

III. Doppler-féle tünetmeny fokozása fény-, hő- és más aetherhullám források gyors mozgása folytán, és gyorsforgású visszaverő tükrök segítségével. Érdekes kísérletek válnak ezáltal lehetővé más mozgások megvizsgálásánál. —

IV. James megmutatja, hogy az identitás tétele (ha nem fogjuk fel truízmusnak) tapasztalatilag nem igazolható, mivel egyik képzet sohasem egyenlő a másikkal. Ugyanez áll a matematika másik alaptételéről is: „az egész egyenlő a részeinek összegével”. Világos, hogy ez csak tapasztalati, *praktikus* absztrakció, mert az egész képzet semmiképp sem egyenlő a részek képzeteinek összegével (a képzetnek magának pedig *részei* egyáltalában nincsenek, csak *stádiumai*). Az angol idealista pszichológiának volt éppen matematikai jellegéből folyó hibája, hogy a képzeteket matematikai egységeknek vette fel, és feltételezte róluk, hogy úgy viselkednek,

mint ezek, t.i. hogy ismétléseikben *önmagukkal egyenlők*, és hogy összegezésben az *összeg a részek összegével egyenlő*.

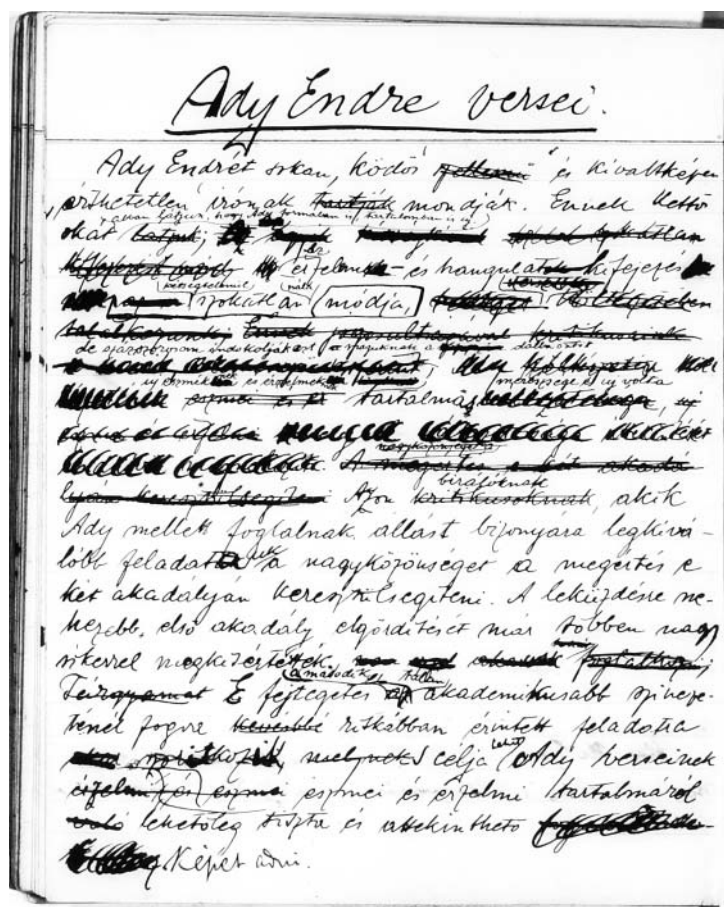
A külvilágnak is csak felületes tapasztalatának⁷ (vagy talán abstractiónak) felel meg e két tétel. Tudvalevő, hogy ugyanazon tárgy kétszer fellépve csak korlátolt pontosságig egyenlő, és hogy az egész egyenlő részeinek összegével, az a fizikában megáll a nagyságokra, az iránymennyiségekre már nem, és a chemiában pedig feltétlenül a nagyságok közül is csak a részek súlyára áll, arra is csak, amint újabb kísérletek kimutatták, korlátolt pontosságig.

Érdekes abstractio a valószínűségi számítás, ahol a tétel szintén egy megvizsgálatlan természettudományi törvényszerűséget foglal magában, és felállításában, pl. „arra, hogy ez a golyó jobbra vagy balra esik, az eshetőség 1:1”, a természettudományi képzetekkel ellentétbe jut, mert ha két dologra az eshetőség ugyanaz, akkor a természettudományi felfogás szerint nyugalom áll be, mert a két erő megsemmisíti egymást. –

⁷ [Csak a külvilág felületes tapasztalatának]

ADY ENDRE VERSEI⁸

Ady Endrét sokan ködös és kiváltképpen érthetetlen írónak mondják. Ennek kettős okát abban látjuk, hogy Ady formában is, tartalomban is új. Az érzelem- és hangulat kifejezés módja kétségtelenül szokatlan nála, de százszorosan indokolják⁹ ezt maguknak a dalba öntött új eszméknek és érzelmeknek tartalma, merészsége és új volta. Azon bírálóknak, akik Ady mellett foglalnak állást, bizonyára legkiválóbb feladatuk a nagyközönséget a megértés e két akadályán keresztülsegíteni. A leküzdésre nehezebb első akadály elgördítését már többen nagy sikerrel megkísérelték. E fejtegetés a második, talán akademikusabb színezeténél fogva ritkábban érintett feladatra szorítkozik, s célja lehet Ady verseinek eszmei és érzelmi tartalmáról lehetőleg tiszta és áttekinthető képet adni.

⁸ A szöveg végén található megjegyzés utal a keletkezési körülményekre: „Felolvastattott 08. III. 11.” (szerk.)

⁹ [indokolja]

Első kérdésünk: hordoz-e Ady költészete új eszméket, és ha igen, melyeket? Az első kérdésre igennel felelünk, a másodikra legutolsó verses kötetének címével. Új eszme különösen kettő: az arany és a vér. Mert úgymond

Meghal minden, és elmúlik minden,
A dics, a dal, a rang, a bér.
De él az arany és a vér.

[Ady Endre: *Vér és arany*]

Mi ez az arany és mi ez a vér?

Az arany az az Életnek, a mai életnek ura, minden szépségének és nagyszerű borzalmának, kérének és kínjának, büszke erejének és álmodozó mámorának ura: mi urunk a Pénz. Vitéz kar, csókos álmok, szerelem, művészet, dics, hang, dal – mindez nem erő, akinek csak ez van, azt eltiporja a szürkeség, a szegénység, letöri büszke derekát a nyomor.

De az aranynak kettős az átka, mert aki meg nem ragadja az aranyat, azt megragadja, összevásárolja az arany. A szegénységtől sárba tiport álmodókat, álmukat, vágyukat, szépségüket kínálat és kereslet szerint veszi meg az arany.

Az arany átok, mert küzdeni kell érte, hogy élhessünk – de átok ismét, mert aki e küzdelemben elbukik, azt meglopja mindenétől. Ez az arany.

Mi hát a másik, a vér? Az arany az az, amiért küzdeni kell, hogy élhessünk; a vér az, ami küzd, az az, ami élni akar. A vér az az akarat, az ő akarat, amely élni akar. Adynál ez az ő magyar vér, az ázsiai puszták élettereje, amely zúgva, szilaján jött keletről, meghódítani a világot. Ez akarja benne az életet, ez nem engedi lankadni, pihenni, ez úzi, taszítja, uszítja: ez az ő magyar vér.

De a magyar vérnek is megvan az átka. Elsatnyult a századok hosszú lomhaságában. Kitézi a célt, de elérni nem tudja, uszít a küzdelemre, de gyenge a győzelemre. Satnyák vagyunk, búsak, betegek, évszázadokig téli álmodtunk, s a fagy a lelkünk ette meg. A magyarok irigyek, önzők, nem értők, álombakók, s ha messiásuk születik, azt gyűlölködésük a sárba húzza.

...

Itten oltárt minden ember
Ön bálványaért emel –
És az ilyen önző nemzet
Életet nem érdemel.

Voltak egyesek közöttünk!
Tiszta, hű, nagy szellemek,
Akik mindent, amit tettek,
A hazáért tettek.
Hány volt köztök, kiket a hon,

Maga a hon veszte el!
 És az ily hálátlan nemzet
 Életet nem érdemel.

[Petőfi Sándor: *A magyar nemzet*]

Ez Ady úgynevezett magyarellenessége. Hogy ez nem más, mint egy mély, elkeseredett forradalmi vágy, a szépségért, nagyságért hiába küzdő lélek természetes és jogos kifakadása, azt bizonyítja Petőfinak ez a néhány sora és Széchenyinek nem egy irata. Pedig mindkét szerző jó hazafi volt.

A magyar vér ma is nagyszerű erővel tör az életnek, uszít és felemel, – de a harcra már gyenge, – nem bír, – elenged a sárba, – s torkára fekszik a magyar átok a magyar messiásnak. Ez a vér.

De mindez csak magva annak a költői eszmecsoporthoz, mely az arany és a vér képzetei köré csoportosul. Az arany végső értelmében az élet maga, annak minden nagyszerű kívánatossága, amelyet csak a vér, az élet erős akarata velünk megkívántat. A vér átka sem egyedül a magyar vérhez tapad, ez az átok az egész emberiségre nehezedik, mert ez a satnyaság, a szürkeség, a Tegnap, a kopott kabát...

Egy nagyszerű belső küzdelem képe tárul elibénk. Rugója: az ősz szittya vér ereje, – célja: az élet, melyet megkíván, s az arany, mely ezt megadja, a bukás oka – magyar átok, satnyaság és szürkeség. E küzdelem különböző fokain az érzelmi és hangulati tartalmak egy új sora sarjadzik buján elő: itt támad Ady költészete.

A küzdelem vadul váltakozó képei három egységesebb hangulatot formálnak ki: majd győzelmet, majd küzdelmet, s majd pedig leveretést mutatnak.

Válasszunk ki mindegyikükre egypár erős példát, s üssük meg sorban az alaphangokat.

A győzedelmi hang nem ismeretlen. Az ősi akaratnak, a harci vérnek, az őserőtől duzzadó pillanatnak, a zúgó élet vad cibálásának az ősz kaján zenéjének hangja ez. Ez az az örületféle érzés, mely tagjainkban lüktet, mikor izzó markával torkon ragad az élet, – minden ideg reszket, – a fej szédül, s körötte, benne tombol a világ. A gondolat, az álom pedig büszke magasan kóvályog, és nagy lendülettel hasítja a tüzes levegőget, – lent a kicsi piszkos Köznap pedig elmarad mögöttünk. – Nagy, jól ismert motívum. Megragadott már mindenkit, aki valaha Wagner-zenét hallgatott, vagy Nietzsche-t olvasott. Az Ért partjának vad, nagyszerű rajongása kiragad ilyenkor a mindennapiság lápjából és felemel a virradat biztos reménységéhez.¹⁰ Ez a büszke Ady, a Holnap hőse, a szűz ormok vándora.

¹⁰ Az lesz virradat. Csoda-reggel.
 Vulkánhegyek nőnek a lápon,
 Jön a sugár egész sereggel,
 Végigcikázik a világon.
 Lángoszlop lesz, mi most ködös rém,
 Lángfolyó lesz a szenny, salak
 S a veszteglő bús akaratból

kéjeinek, kínjainak erejében, az élő akarat beteljesülést váró prófécijában zendül fel az ős kaján zenéje. (*Ülök az asztal-trónon, Vér és arany*)¹¹

Ős szittya erővel, termékeny élet nagy lüktetéséből született Ady költészete. De a pogány Apolló otthagya ősi földjét. Tánchos csillagok Nyugatra csalták Nap fiát ebbe a furcsa, loholó életbe, meddő álmok világába, – és Nap fia fáradt, satnyult testtel fut a fura élet kocsjára után, – de szédül a feje, lankadt a karja, és elereszti az izzó tengelyt, és visszaesik a magányba, fájni, sírni, a halálról álmodozni, s asszonykarokban emlékezni. De újra meg újra felcsap a tűz, – feláll a szittya erő, magához ragadja az életet, – egy percre lángol körötte a szürke minden, duzzadnak a karok, – de csak egy perc, – s mellére ül a disznófejű nagyúr, és egy szennyes köznap, magyar átok, és összeroppan a büszke Holnap hőse, hogy újra meg újra megújítsa az egyenlőtlen küzdelmet. E küzdelem tükre, viharzó hullámvásáinak képe Ady költészetének derekát képezi. (*Harc a Nagyúrral, Mammon-szerzetes zsoltára, Csak egy perc, Lelkek a pányván, Az Avar-domb kincse, Jó Csönd-herceg előtt, Halál a síneken, Vér és arany*)¹²

De jön a hosszú lankadság is, a küzdelemről való lemondás, a magány, melyben sebeink lüktető fájdalmában pihentetjük tagjainkat – ide vonul vissza megtört testtel Ady, a halál rokona. Itt siratja ősi erejét. Itt foglalnak helyt szerelmi dalai is, melyek zöme a megtört költőnek, a hitehagyott prófétának a dalai. (*Sírni, sírni, sírni, A halál rokona, A magyar ugaron, Hepehupás, vén Szilágyban, Absolon boldog szégyene*)¹³

¹¹ Érti, hogy bírja az új, félelmes Életet és felkiált:
Nem kellene a megálmodott álmok,
Új kínok, titkok, vágynak vizén járok,
Röpülj, hajóm,
Nem kellene a megálmodott álmok.

Én nem leszek a szürkék hegedőse,
Hajtson szentlélek vagy a korcsma gőze:
Röpülj, hajóm,
Én nem leszek a szürkék hegedőse.
[Ady Endre: *Új vizeken járok*]

Győz ilyenkor a nagyszerű Bizalom, a magyar vér a magyar átkon is győzni remél. (*Felszállott a páva* – teljességben)

¹² Küzdelmi hitvallásának legbiztosabb, legintezívebb átérzése a *Vér és Arany* (teljességben), ez a csatadala. Ugyanilyen *Az Értől az Óceánig* című.
De itt az elkeseredett küzdelem maga, mely az aranyért foly: a *Harc a nagyúrral* (Megöl a disznófejű stb. idézet), vagy a Pénz rút vására ellen: 135.o.
A magyar átok ellen küzd: *Lelkek a pányván, Az Avar-domb kincse*.
A nagyszerű bukás és a nagyszerű feltámadás versei a *Csak egy perc* című és a *Halál a síneken*.
És az élet dalát követő rémes csöndtől való félelem a *Jó Csönd-Herceg*-ben.

¹³ A satnyaságra taszító erkölcsöktől megtörve érzi magát *A Krisztusok mártírja* című versben.

Látjuk, Ady költészete a mai nagy Élet költészete, ereje magyar erő, fájdalma magyar fájdalom, de amit akar az világgraszoló, mert ezt akarja a mai nagy Világ sok nagy szellemű de gyenge inú vele rokon lelke. Az életet akarja új titkaival, kínjaival, vágyaival, aranyával.

A német szellemi bakfisköltészet édeskés dalokkal cincog, és Heine faragott liliomait szaglássza újra meg újra, – Nietzsche élt és meghalt, s ez a dolog nem változott semmit. Bierbaum fehér-cukros kandúr-dalokat költ, Rilke beszél és értelmetlenségi gyakorlatokkal gyönyörködtet, az egész német líra üres, tökéletesen üres, és ha a miénk más, akkor azért ne tiporjunk a sárba, hanem igyekezzünk megérteni és megbecsülni.